

Similarities and Differences between the Views of Contemporary Shiite Commentators of the Holy Quran and Modern Hermeneutic Theories

Forough Parsa

Associate Professor, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

Abstract

The Holy Quran, as the foundation and source of all scientific and cultural endeavors of Muslims throughout history, has always been of paramount importance. Extensive efforts have been made to understand and interpret this heavenly book. Muslim interpreters from earlier centuries to the present have consistently sought to comprehend the meanings of divine verses, revealing the intention and purpose of the Almighty, without necessarily equating their interpretive insights with the absolute meaning of the verses. In contrast, modern hermeneutical theories, both philosophical hermeneutics and structuralist/deconstructive approaches, have attributed considerable credibility to the role of the reader as the audience and receiver of the text, diminishing the significance of the author's intention and the absolute meaning of the verses (cf. Nietzsche, 2008: throughout the book). Some scholars, acknowledging the importance of the divine intention in the tradition of Quranic interpretation and dismissing the author's position in modern hermeneutics, have raised the issue of a widespread confrontation between contemporary interpretive theories and the prevailing view among Muslim interpreters (Vaezi, 2014, p. 54). This article precisely articulates this distinction, asserting that a detailed examination of perspectives and elucidation of the theoretical components of the studied theories do not necessarily reveal a broad confrontation between them.

Keywords: The Holy Quran, Modern Hermeneutic Theories, Seyyed Mahmoud Taleghani, Seyyed Muhammad Husayn Tabataba'i, Muhammad Hussein Fadl-Allāh, Abdollah Javadi Amoli.

– Corresponding Author: f.parsa@ihcs.ac.ir

How to Cite: Ebrahimpoor, M., Ebrahimpoor, M., Ebrahimpoor, M. (2024). Similarities and Differences between the Views of Contemporary Shiite Commentators of the Holy Quran and Modern Hermeneutic Theories, *Journal of Seraje Monir*, 15(48), 103-130. DOI: 10.22054/ajsm.2024.77799.2003

1- Introduction and Statement of the Problem

The commentators of the Holy Quran have always sought to discover and reveal God's intention in the interpretation of divine verses. In fact, the understanding of the will and intention of God as the author of the text has been important, in the interpretation tradition of Muslims. This is while in modern hermeneutic theories, the reader and interpreter of the text are more important than the author. These Theories have attributed considerable credibility to the role of the reader as the audience and receiver of the text, diminishing the significance of the author's intention and the absolute meaning of the verses. According to these theories, the mental and historical conditions of the author as well as the language structure and other cultural factors are considered effective in understanding and interpreting the text. The research question is to compare the views of contemporary Shiite commentators with modern hermeneutic theories and find their similarities and differences.

The research hypothesis is that there are some similarities between the views of Muslim commentators and Modern hermeneutic theories.

2. Literature Review

Before this, no research has been done on this question and hypothesis. some articles have been written on the relationship between hermeneutics and the interpretive views of Javadi Amoli and Ayatollah Mohammad Hussain Tabatabaei. As Mehdi Shajarian in "The Principles of Javadi Amoli's Interpretive Method," Mohammad Reza Haji Esmaeili and others in "The Role of Presuppositions and Pre-understandings in the Interpretation of the Holy Quran from Javadi Amoli's Perspective," Mohammad Bid Hendi in "Hermeneutics and Interpretation from the Perspective of Ayatollah Tabatabaei and Martin Heidegger," and Saghar Khairjou Laty in "A Comparison and Analysis of the Methodology of Quranic Hermeneutics, Ayatollah Tabatabaei, and Dr. Nasr Hamed Abu Zaid" have generally addressed certain topics. However, none of these articles has examined the subject of this research. In fact, the idea of non-confrontation between modern hermeneutical theories and the perspectives of contemporary interpreters is the innovation and creation of this article, which, hopefully, will open the door to more in-depth studies.

3. Methodology

This research was done with a library method and a descriptive and comparative approach.

Four Shiite commentators have been selected for this research as the most important contemporary Shiite: Seyyed Mahmoud Taleghani (1911-1979), Seyyed Muhammad Husayn Tabataba'i (1903-1981), Muhammad Hussein Fadl-Allāh (1935-2010), and Abdollah Javadi Amoli (born 1933) as the most important contemporary Shiite.

On the other side, Among the Modern theories, classical hermeneutics, philosophical hermeneutics, structuralist theory, and deconstructive theory, have been selected for this research.

Four important features and components of these Modern theories have been studied through the works of Shiite commentators.

Four components of these theories are:

- The Belief in the validity of the author's intention in determining the meaning of the text.
- The impact of the reader's existential conditions on understanding the text.
- The possibility of retrieving and achieving the authentic meaning of the text.
- The belief in the relativity of understanding.

4. Results

Studying the works of selected Shiite commentators and examining their views on the Four components (the above-mentioned) shows:

- The Belief in the authenticity and validity of the author's intention in determining the meaning of the text is the point of distinction between Muslim commentators and the theories of philosophical hermeneutics, structuralists, and deconstructionists. It means that every Muslim agrees with the influence of the interpreter's existential conditions and tries to understand the will of God and does not emphasize his or her understanding of the text. Classical hermeneutic theory and some scholars such as Schleier Macher and Dilta have accepted this belief.
- The belief in the impact of the reader's existential conditions on understanding the text is accepted by Tabataba'i, Taleghani, Fadl-Allāh and Javadi Amoli and the other Modern Theories.
- In the theory of philosophical hermeneutics (Heidegger and

Gadamer) and structuralists and deconstructors, retrieving and achieving the authentic meaning of the text is not possible. Schleier Macher and Dilthey believe in restoring and reconstructing the original meaning of the text. Javadi Amoli considers it definitely possible to achieve the original meaning of the text. He believes the interpretation of the Ahl al-Bayt(peace be upon them) is true and original. Tabataba'i, Taleghani, and Fadl-Allāh believe in the possibility of obtaining the original meaning of the text in some certain conditions.

- Muslim commentators (Tabataba'i, Taleghani, Javadi Amoli and Fadl-Allāh) believe that the understanding of the text is relative. As they do not consider their interpretation to be the original and true meaning of the Qur'an.

conclusion

- The belief in the impact of the commentator's conditions on understanding and the belief in the relativity of understanding of the text are some aspects of Similarities between the Views of Contemporary Shiite Commentators of the Holy Quran and Modern Hermeneutic Theories.

- The Belief in the validity of the author's intention in determining the meaning of the text is a point of difference between the Views of Contemporary Shiite Commentators of the Holy Quran and Modern Hermeneutic Theories.

مقایسه وجوه تمایز و اشتراک نظریه‌های هرمنوتیکی نوین با دیدگاه مهم‌ترین مفسران شیعی معاصر قرآن

فروغ پارسا * | دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

چکیده

مفسران قرآن کریم همواره درصدد کشف و آشکار نمودن مقصود خداوند در تفسیر آیات الهی بوده‌اند. این درحالی است که در نظریات هرمنوتیکی (تفسیری) نوین، خواننده و مفسر متن بیش از مؤلف اهمیت دارد. در واقع هرمنوتیک فلسفی و نیز نظریه تفسیری ساختارگرایان و نیز ساختارشکنان تقریباً برای مؤلف متن ارزشی قائل نبوده، شرایط ذهنی و تاریخی مؤلف و نیز ساختار زبان و عوامل فرهنگی دیگری را در فهم و تفسیر متن مؤثر می‌دانند. مسئله اصلی پژوهش، تبیین نسبت و مقایسه دیدگاه‌های تفسیری برخی مفسران معاصر با نظریه‌های هرمنوتیکی نوین است و ایده تقابل گسترده بین آن‌ها را به چالش کشیده است. روش مطالعه کتابخانه‌ای است و جهت کشف موارد تمایز و تشابه رویکرد توصیفی و مقایسه‌ای را انتخاب کرده است. مقایسه دیدگاه‌های تفسیری سید محمود طالقانی (۱۲۸۹-۱۳۵۸ ش)، سید محمدحسین طباطبایی (۱۲۸۱-۱۳۶۰ ش)، سید محمدحسین فضل‌الله (۱۹۳۵-۲۰۱۰ م) و عبدالله جوادی آملی (متولد ۱۳۱۲ شمسی) به‌مثابه مهم‌ترین مفسران شیعی معاصر با نظریه‌های تفسیری هرمنوتیک کلاسیک، هرمنوتیک فلسفی، ساختارگرایان و ساختارشکنان، نشان می‌دهد؛ اعتقاد به اصالت و اعتبار مراد مؤلف و تعیین معنا، نقطه تمایز دیدگاه مفسران مسلمان با نظریات تفسیری: هرمنوتیک فلسفی، ساختارگرایان و ساختارشکنان است ولی در اعتقاد به تأثیر شرایط وجودی مفسر در تفسیر و نیز در بحث نسبی بودن فهم‌ها و عدم امکان بازیابی معنای اصیل متن تا حدودی اشتراک نظر دارند.

کلیدواژه‌ها: تفسیر قرآن، نظریه‌های هرمنوتیکی نوین، وجوه تمایز و اشتراک، طالقانی، علامه طباطبایی، محمدحسین فضل‌الله، عبدالله جوادی آملی.

۱- مقدمه و بیان مسئله

قرآن کریم به مثابه مبنا و مبدأ همه تلاش‌های علمی و فرهنگی مسلمانان در همه ادوار اهمیت داشته و تلاش‌های گسترده‌ای جهت فهم و تفسیر این کتاب آسمانی صورت گرفته است. مفسران مسلمان از سده‌های پیشین تا کنون در فرایند تفسیر آیات الهی همواره در پی فهم معنای آیات و کشف مقصود و مراد خدای تعالی بوده و البته دریافت‌های تفسیری خود را مساوق مراد خداوند و معنای مطلق آیات تلقی نکرده‌اند. در رابطه با معنا و تفسیر متن از جمله متون مقدس، از دیرباز نظریه‌های مختلفی مطرح بوده و به‌ویژه نظریه‌های تفسیری نوین، رویکرد متمایزی به مسئله تفسیر و فهم معنا داشته‌اند. در واقع در نظریه هرمنوتیک فلسفی و نیز نظریه ساختارگرایان و ساختارشکنان خواننده به مثابه مخاطب و دریافت‌کننده متن اعتبار زیادی پیدا کرده و مراد و مقصود مؤلف اساساً جایگاهی ندارد. (علوی مقدم، ۱۳۹۷: ص ۱۴۹-۱۵۲). در این میان برخی پژوهشگران با توجه به اهمیت مقصود و مراد خدای تعالی در سنت تفسیری قرآن کریم و نیز نادیده گرفتن جایگاه مؤلف در هرمنوتیک مدرن، ایده تقابل گسترده نظریه‌های تفسیری نوین با نظریه رایج در میان مفسران مسلمان را مطرح کرده‌اند (واعظی، ۱۳۹۳، ص ۵۴). این جستار ایده دقیقاً متمایزی را مطرح کرده و معتقد است؛ تدقیق در دیدگاه‌ها و تبیین مؤلفه‌های نظریه‌های مورد مطالعه، تقابل گسترده بین آن‌ها را نشان نمی‌دهد. بر این اساس، مسئله و پرسش اصلی این پژوهش، تبیین نسبت دیدگاه‌های تفسیری مفسران معاصر با نظریه‌های هرمنوتیکی نوین است. در واقع این پژوهش، با فرضیه وجود برخی وجوه اشتراک بین دیدگاه مفسران مسلمان و نظریه‌های تفسیری نوین سامان گرفته است. در بین نظریه‌های هرمنوتیکی: هرمنوتیک کلاسیک، هرمنوتیک فلسفی، نظریه ساختارگرایان و نظریه ساختارشکنان مورد مطالعه قرار گرفته و ۴ شاخص و مؤلفه این نظریه‌ها: جایگاه قصد مؤلف در تعیین معنا، تأثیر شرایط وجودی مفسر در فهم متن، امکان دستیابی به معنای اصیل متن و اعتقاد به نسبی بودن فهم، جهت مقایسه با دیدگاه مفسران انتخاب شده است. در سوی دیگر، دیدگاه‌های تفسیری سید محمود طالقانی، سید محمدحسین طباطبایی، سید محمدحسین فضل‌الله و عبدالله جوادی آملی

مقایسه و جوه تمایز و اشتراک نظریه‌های هرمنوتیکی نوین با...؛ پارسا | ۱۰۹

به‌مثابه مهم‌ترین مفسران شیعی معاصر در نسبت با این ۴ شاخص مورد مطالعه و مقایسه قرار گرفته‌اند. این چهار مفسر به دلیل اهمیت آثار تفسیری و مقبولیت عمومی تفاسیر ایشان انتخاب شده‌اند. در واقع با توجه به مسئله و فرضیه پژوهش، تعدد مفسران مورد مطالعه و وسعت دامنه پژوهش ضرورت داشت.

پیش از این در رابطه با پرسش اصلی جستار و فرضیه مورد مطالعه، پژوهشی انجام نشده اگرچه برخی مقالات درباره نسبت بین هرمنوتیک و دیدگاه تفسیری جوادی آملی و علامه محمدحسین طباطبایی نوشته شده است. چنان‌که مهدی شجریان در «اصول روش تفسیری جوادی آملی»، محمدرضا حاجی اسماعیلی و دیگران در «نقش پیش فرض‌ها و پیش فهم‌ها در تفسیر قرآن کریم از منظر جوادی آملی، محمد بید هندی در «هرمنوتیک و تأویل از نگاه علامه طباطبایی و مارتین هایدگر» و صغری خیرجوی لاتی در «مقایسه و تحلیل روش‌شناسی هرمنوتیک قرآن، علامه طباطبایی و دکتر نصر حامد ابوزید» به‌طور کلی مباحثی را مطرح کرده‌اند؛ لکن هیچ‌یک از آن مقالات مسئله این پژوهش را مورد آزمون قرار نداده است. در واقع ایده عدم تقابل نظریه‌های هرمنوتیکی نوین با دیدگاه‌های تفسیری مفسران معاصر، ابداع و نوآوری این مقاله است.

۲- هرمنوتیک و نظریه‌های نوین تفسیری

هرمنوتیک از فعل یونانی Hermeneuein به معنای «تفسیر کردن» مشتق شده که با واژه هرمس، ریشه مشترک دارد. هرمس نام یکی از خدایان یونان یعنی فرزند زئوس است؛ که وظیفه انتقال پیام‌های خداوند به بشر و آشکار نمودن رموز و اسرار معانی برای او دارد. در واقع هرمنوتیک همان دانش تفسیر و تأویل و تعبیر است که نخستین بار برای تفسیر متون مقدس تدارک شد و به تدریج در متون فلسفی، ادبی و حقوقی نیز کاربرد پیدا کرده است (پالمر، ۱۳۷۷، ص ۱۹) این دانش از سده نوزدهم میلادی باین سو تحولات عمده‌ای پیدا کرد و نظریه‌های تفسیری مختلفی مطرح کرد. (گروندن، ۱۳۹۱: ۱۳-۳۴)

۲-۱- هرمنوتیک کلاسیک

اشلایر ماخر (۱۷۶۸ - ۱۸۳۴) و ویلهلم دیلتای (۱۸۳۳ - ۱۹۱۱) را نظریه پردازان هرمنوتیک کلاسیک در سده ۱۹ دانسته‌اند. شلایر ماخر، هرمنوتیک را به‌عنوان نظریه فهم « Theory of understanding » مطرح کرد و برای مقابله با خطر بدفهمی و ابهام به تنظیم قواعد هرمنوتیک (تفسیر) همت گماشت. ویلهلم دیلتای نیز که درصدد ارتقای علوم انسانی به سطح علوم تجربی بود تلاش کرد؛ هرمنوتیک را به‌مثابه روش شناسی علوم انسانی توضیح می‌دهد. اگرچه تفاوت‌هایی در دیدگاه‌های این دو وجود دارد، هر دو برای مبارزه با تفسیرهای نادرست از متون و با اعتقاد به این که یک معنای غایی و نهایی از اثر وجود دارد، در پی بنیاد و پایه‌ریزی اصول و قواعدی برای فهم و درک درست از متون و آثار بودند. به اعتقاد شلایر ماخر، متن تجلی روحیات مؤلف است و فهم و تفسیر متن از طریق بازسازی اندیشه مؤلف میسر می‌گردد. (نصری، ۱۳۹۰: ۱۰۹-۱۱۰) دیلتای نیز معتقد بود برای فهم بهتر متن باید به نیت مؤلف پی برد و متوجه شد که او متن موردنظر خود را به چه منظوری و با چه هدفی آفریده است. (احمدی، ۱۳۹۰: ۵۳۵).

این نظریه به اهمیت شرایط تاریخی و عصری مؤلف در تدوین متن باور دارد و درصدد همدلی با مؤلف و بازیابی شرایط وی برای درک مقصود متن است (گروندن، ۱۲۰-۱۲۱، احمدی، ۱۳۷۹: ۱۲).

۲-۲- هرمنوتیک فلسفی

مارتین هایدگر (۱۸۸۹-۱۹۷۶) مبدع هرمنوتیک فلسفی است. هایدگر در نظریه خود درصدد تبیین چگونگی وجود و هستی فهم و تفسیر است و همان‌گونه که واعظی به‌درستی بیان کرده؛ هایدگر، هرمنوتیک را از سطح معرفت‌شناسی و روش‌شناسی به سطح فلسفه و پدیدارشناسی ارتقا می‌دهد (واعظی، ۱۳۹۳: ۴۱). از نظر هایدگر، هر انسانی در شبکه‌ای از علایق، اهداف، نیازها و نهاده‌های خود پیچیده شده که امکان‌های وجودی و بودن او را می‌سازند. انسان با هیچ‌چیز مواجهه خالی و عاری از فهم ندارد و فهم آدمی از امور، جدای از هستی او نیست. پیش ساخت‌های فهم شامل سه لایه «پیش داشت»، «پیش دید» و «پیش

دریافت» هر فهم و درکی را همراهی می‌کنند. از نظر هایدگر، هر گونه فهم و تفسیر تاریخ‌مند و زمانی است زیرا به وجهی محصور و متأثر از دنیای ذهن و زمینه وجودی و پیش ساختارهای فهم فرد است (واعظی، ۱۳۹۲: ۱۴۸-۱۵۵). هانس گئورگ گادامر (۱۹۰۰-۲۰۰۲) شاگرد هایدگر نیز فهم را محصول فرآیند مکالمه و یا پرسش و پاسخ مفسر با اثر می‌داند. از منظر گادامر، آگاهی در بستری از پیش‌داوری شکل می‌گیرد و بدون پیش‌داوری‌ها هیچ حقیقتی معلوم نمی‌گردد. (مسعودی، ۱۳۸۶: ۷۲-۷۳). گادامر، ماهیت فهم را دیالکتیکی و گفتگویی می‌داند و معتقد است هر فهمی مبتنی بر پیش‌داوری مفسر است. از نگاه گادامر، همه حقایق نزد مؤلف نیست و مفسر از متن معنایی را به دست می‌آورد که در عصر مؤلف مطرح نبوده است. از سوی دیگر برداشت مفسر هیچ‌گاه نهایی نیست و به شرایط عصری و ذهنی مخاطبان بستگی دارد (نصری، ۱۳۸۱: ۱۲۲-۱۲۳)؛ بنابراین یک اثر واجد هیچ معنای نهایی و قطعی نیست. (احمدی، ۱۳۷۹: ص ۱۳)

بر این اساس هرمنوتیک فلسفی، برای جایگاه مؤلف در تعیین معنا و مقصود مؤلف اهمیتی قائل نیست. از سوی دیگر به تأثیر شرایط مفسر در فهم باور دارد و با معتبر دانستن تفاسیر و معانی متکثر متن، دستیابی به شرایط و مقصود مؤلف را غیرممکن و نیز بی‌اهمیت می‌داند.

۲-۳- نظریه تفسیری ساختارگرایان

خاستگاه نظریه تفسیری ساختارگرایان، ایده‌های زبان‌شناسانه فردیناندو سوسور (۱۸۵۷-۱۹۱۳) است که در بحث دلالت واژه‌ها بر معانی مطرح کرده است. زبان از منظر سوسور یک نظام خود اعتبار بخش است که به اشیا و روابط موجود در جهان خارج احتیاج ندارد و همه امور را درون نظام زبان معین می‌داند. هر واژه و کلمه در زبان و نظام درونی آن معنا می‌شود و با جهان واقعیت و خارج پیوندی ندارد. دال (واژه) و مدلول (معنا) پیوندی قراردادی و غیرذاتی دارند ولی معنای هر دال در یک زبان، قطعی و حتمی و معین است (سوسور، ۱۳۷۸: ص ۱۴۲ و ۲۰۳، نصری، ۱۳۸۱: ۳۳).

از منظر ساختارگرایان و از جمله رولان بارت (۱۹۲۵-۱۹۸۰)، متون در قالب

ساختارهای زبانی و قراردادهای موضوع در زبان معنا می‌یابند و به قصد و نیت مؤلف ارتباطی ندارند. برای فهم یک متن نباید به دنبال قصد مؤلف بود زیرا مؤلف نمی‌تواند زبان را در کنترل خود آورد و معنای متن را بر اساس نیت خود محدود نماید. زبان و قواعد حاکم بر آن، اثر هنری را خلق می‌کند و احتمالاً مؤلف از آن خبر ندارد (همان، ۱۱۲). هیچ فردی نمی‌تواند بدون این که ایده‌ای را از پیش به صورت نشانه‌ها دریافت کرده باشد، دارای آن ایده باشد. متن ایستا و ساکن نیست، در زمان‌ها و مکان‌های مختلف می‌تواند وجود داشته باشد و در مسیر دائمی خود بر حسب جغرافیا، شرایط انسانی و اقتضائات تاریخی معانی جدیدی پیدا می‌کند و از معانی گذشته خود فاصله می‌گیرد. مؤلف نمی‌تواند تفاسیر متعدد از متن خود را کنترل نماید. (واعظی، ۱۳۹۲: ص ۱۹۴) بارت به فقدان معنای اصیل و قطعی متن باور دارد ولی می‌گوید؛ مرگ مؤلف و بی‌اعتبار بودن قصد مؤلف منجر به تکثیر معنا و بی‌پایان بودن معنا و چندبعدی شدن آن می‌گردد و مؤلف نمی‌تواند انواع مخاطبان و چگونگی خوانش آن‌ها را کنترل و مدیریت کند. (ر. ک. به: پیراوی ونک، ۱۳۹۲).

ساختارگرایی مانند هرمنوتیک فلسفی، برای قصد و مراد مؤلف در تعیین معنا، جایگاه و ارزشی قائل نیست. در واقع به نسبی بودن فهم و تفسیر متن قائل است و همگی معانی را درست و معتبر می‌داند.

۲-۴- نظریه تفسیری ساختارشکن (deconstruction)

ساختارشکنی یا شالوده شکنی، نوعی خوانش متن است که درصدد کشف پیش‌فرض‌های داخل یک متن و بی‌اعتبار دانستن آن است. ساختارشکنی برآمده از نظریات زبانی-فلسفی جدید است و با فلسفه پسا ساختارگرایی و پست مدرنیسم در ارتباط است؛ و با دیدگاه‌های ژاک دریدا (۱۹۳۰-۲۰۰۴)، فیلسوف فرانسوی ارتباط دارد (encyclopedia of Britannica).

دریدا درصدد است با برچیدن ساختارها، راهی به سوی حقیقت پیدا کند و در این مسیر، خاستگاه و نقش محورهای اقتدار و تسلط را در ساختارهای متعارف آشکار سازد.

مقایسه و جوه تمایز و اشتراک نظریه‌های هرمنوتیکی نوین با...؛ پارسا | ۱۱۳

به اعتقاد دریدا، بشر باید ذهن خود را از دو گانه‌های؛ جوهر و عرض، علت و معلول، زن و مرد، آسمان و زمین و مکتوب و شفاهی آزاد نماید. از نظر ساختارشکنان همه ساختارها؛ اعم از ساختارهای زبانی و ساختارهای اجتماعی و فرهنگی و فلسفی، قراردادی و ساخته بشر و حتی حقیقت، عینیت و ثبات، در خدمت نظام‌های سلطه و قدرت هستند. در واقع نظام‌های سلطه، اموری را به‌عنوان حقیقت، واقعیت و یا معنای اصیل معرفی می‌کنند و همه مخالفان را به بهانه؛ باطل، غیرواقعی و نادرست از میان بر می‌دارند. ساختارشکنی درصدد تفسیر متن و دستیابی به خاستگاه اصیل متن نیست بلکه سعی دارد؛ خوانش سنتی از متن و فهم موثق و برتر را نفی و بی‌اعتبار تلقی نماید (واعظی، ۱۳۹۲: ۲۰۵-۲۰۷).

نظریه تفسیری ساختارشکنان، خواننده را محور اساسی فهم و تفسیر می‌داند و برای متن، معنایی مستقل از نویسنده قائل است. در این نظریه، خواننده، مستقل و آزاد از هر قید کنترل‌کننده به قرائت متن می‌نشیند و معنا را کشف و گاهی هم خلق می‌کند. (نصری، ۱۳۸۱: ۷۰)

۳ - دیدگاه‌های تفسیری مفسران معاصر

مفسران قرآن کریم از سده‌های پیش تاکنون بیش از همه درصدد بیان معانی آیات بودند و به تبیین نظریه تفسیری خود اهتمام ویژه‌ای نداشتند. اگرچه معمولاً در مقدمه تفسیر به مبانی و اصول مورد اعتنای خود تا حدودی اشاره می‌کرده‌اند ولی نظریه و مبنای فهم و تفسیر آیات را آشکارا بیان نکرده‌اند. بر این اساس، این جستار تلاش کرده از لابلای آثار مفسران منتخب ذیل، دیدگاه ایشان را درباره ۴ شاخص پیش‌گفته یعنی: اصالت و اعتبار مراد مؤلف در تعین معنا، امکان بازیابی و دستیابی به معنای اصیل متن، تأثیر شرایط وجودی مفسر در فهم از متن و نسبی یا مطلق بودن فهم، استخراج نماید.

۳-۱- سید محمدحسین طباطبایی

سید محمدحسین طباطبایی مؤلف کتاب *تفسیری المیزان فی تفسیر القرآن*، در مقدمه این کتاب، تفسیر را به معنای بیان معانی آیات قرآنی و کشف مقاصد و مدالیل آن می‌داند

(طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱، ص ۷) البته در این تعریف، بر این امر که تفسیر عبارت از کشف مقصود مؤلف است، تصریح نکرده است. طباطبایی، ضمن بیان تاریخچه‌ای از تفسیر قرآن کریم از ابتدای نزول بدین سو، روش‌های تفسیری مختلف را مورد نقد قرار می‌دهد. در واقع ایشان معتقد است شایسته نیست که قرآن با توجه به برخی روایات و یا مباحث عقلی و فلسفی و کلامی، تفسیر گردد. (همان، ۹-۱۴) طباطبایی، فهم متکلمان و اصحاب فرقه‌های مختلف از قرآن را مصاب نمی‌داند و می‌گوید: متکلمان در تفسیر و فهم معانی آیات قرآنی اسیر آراء مذهبی خود هستند و آیات را موافق دیدگاه فرقه‌ای خود معنا می‌کنند و حتی در مواجهه با آیات مخالف در صدد تأویل برمی‌آیند. در واقع اهتمام ایشان تفسیر نیست بلکه تطبیق آیات با نظریه‌های کلامی است. (همان، ۱۰)

طباطبایی می‌گوید، عالم و دانشمند در مقام تفسیر قرآن باید همه دانسته‌ها و معلومات خود را کنار بگذارد؛ و به هیچ نظریه علمی تکیه نکند (همان ۱۲) از نگاه طباطبایی، دخالت دادن دانسته‌های علمی و ذهنی و نیز ادراک‌های حسی و شهودی در فهم و دریافت آیات، تفسیر نیست بلکه تطبیق آیات با دانسته‌های شخص است. طباطبایی همه گونه رویکردهای کلامی و فلسفی و نجومی و عرفانی را نقد می‌کند و معتقد است برای فهم و تشخیص مقصود هر آیه باید از نظایر آن آیه کمک گرفت تا منظور آیه دریافت شود. اگر پس از دریافت مقصود آیه، مساوقت آن با علم معلوم شود آنگاه اشکالی ندارد؛ یعنی پس از دریافت معنا بگوییم همین را فیزیک، شیمی، علم کلام، نجوم یا فلسفه گفته، اشکالی ندارد (همان، ۱۷-۱۸).

از این عبارات علامه طباطبایی می‌توان باین نتیجه رسید که وی به تأثیر شرایط وجودی مفسر در فهم اعتقاد دارد لکن تفسیر متأثر از پیش‌فرض‌های ذهنی را تفسیر صحیح و اصیل قرآن نمی‌داند و به مفسر توصیه می‌کند از دخالت دادن پیش‌فرض‌های خود در تفسیر اجتناب کند. طباطبایی، حتی به درستی می‌داند که این امر یعنی عدم دخالت ذهنیت مفسر امر صعب و پیچیده‌ای است و می‌گوید «بر سر این دوراهی کمتر کسی است که به راه میانه برود» (همان، ۱۷). در واقع گویا طباطبایی به‌مثابه فیلسوف در ناخودآگاه به ایده

هایدگر که پیش دیدها و پیش دریافت‌های مفسر را جزئی از وجود مفسر می‌داند، قائل است ولی در ظاهر آن را ابراز و اظهار نکرده است.

عدم دخالت پیش دانسته‌های ذهنی در فهم قرآن که از آن به تفسیر به رأی تعبیر شده (صدوق، امالی، ص ۵۵، عیاشی، ج ۱، ص ۱۷، مجلسی، ج ۸۹، ص ۱۱۱، خمینی، ۱۳۸۸: ص ۹۳ و ۲۰۰، سیوطی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۵۵۸) و نیز عدم تطبیق قرآن با دانش‌های روز از مواردی است که بسیاری از عالمان مسلمان بدان اشاره کرده‌اند (رشید رضا، ۱۴۱۴: ج ۱، ص ۷، امین الخولوی، ۱۹۸۲ م: ص ۶۰، الذهبی، ۱۹۶۲ م، ص ۹۰، شلتوت، ۱۹۷۳، ۱۲، العقاد، ۱۹۶۶ م: ۱۸۴، سید قطب، ج ۱، ص ۱۸۰-۱۸۴، طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱، ص ۱۰-۱۷، ۶۶-۶۷). با این همه هیچ یک و نیز مرحوم علامه توضیح نمی‌دهند که ذهن انسانی، به لحاظ هستی‌شناسانه و در واقعیت چگونه می‌تواند پیش داشته‌ها و پیش فرض‌های خود را نادیده بگیرد.

علامه طباطبایی در همان مقدمه تفسیر با توجه به برخی آیات از جمله (آل عمران: ۹۶؛ نساء: ۱۷۴؛ نحل: ۸۹) که قرآن خود را متولی بیان همه امور بیان کرده، به این نتیجه می‌رسد که معنا و مراد قرآن را باید در خود قرآن جستجو کرد و روش تفسیر قرآن به قرآن را موجه و سرلوحه تفسیر خود قرار می‌دهد (ترجمه المیزان، ج ۱، ص ۱۷-۱۸). در واقع طباطبایی تفسیرهای برآمده از گرایش‌های مختلف تفسیری از جمله تفاسیر کلامی، فلسفی، علمی و غیره را معتبر نمی‌داند و به گونه‌ای تفسیر اصیل که برآمده از خود آیات قرآن و روایات رسول خدا (ص) و اهل بیت است، باور دارد. (همان، ۱۹-۲۱). از این عبارات نیز می‌توان به این نتیجه رسید که طباطبایی به اصالت و اعتبار قصد و مراد مؤلف در تعیین معنای قرآن کریم باور دارد. از سوی دیگر معتقد است با به کارگیری روش تفسیر قرآن به قرآن، امکان بازیابی و دستیابی به معنای اصیل متن و مراد مؤلف وجود دارد.

طباطبایی، ذیل تفسیر آیات ۷ تا ۹ سوره آل عمران که بحث آیات محکم و متشابه و تأویل مطرح شده به تفصیل و تطویل در رابطه با تفسیر و چگونگی دریافت معانی بحث کرده است. (طباطبایی، ج ۳، ص ۲۸-۱۳۵). در این میان، دیدگاه طباطبایی در رابطه با

تکثر معانی و تکثر دریافت‌های مفسران و مخاطبان قرآن به‌طور خاص مورد توجه این جستار است.

طباطبایی می‌گوید: قرآن معانی مختلفی دارد که در طول یکدیگر قرار دارند. بدین معنا که در عرض هم نیستند تا گفته شود یک لفظ در بیشتر از یک معنا استعمال شده و یا مجاز بکار برده شده و یا کاربرد لوازم متعدد برای ملزوم واحد است. در واقع طباطبایی معتقد است همه معانی استنباط شده از واژه، معانی مطابقی است و واژه به دلالت مطابقی آن معنا را افاده می‌کند *الا این که هر معنایی مخصوص و مطابق افق و مرتبه‌ای از فهم و درک است*. (همان، ص ۹۷-۹۸) واعظی هم در توضیح این دیدگاه می‌گوید: در تکثر طولی معنا، معنای ظاهری الفاظ به‌عنوان سطح اول معنایی محفوظ می‌ماند و معنای طولی دیگر بی‌آنکه منافاتی با این معنای ظاهری داشته باشد بر اثر تدبیر و تعمق در متن به دست می‌آید و همگی مورد اراده و قصد صاحب سخن است. فراتر رفتن از معنای ظاهری که پیش‌نیاز وصول به معنای طولی است به معنای طرد معنای ظاهری الفاظ و ستیز با آن‌ها نیست. (واعظی، ۱۳۹۲: ص ۱۳۹) بر این اساس، می‌توان به این نتیجه رسید که طباطبایی اگرچه به معنای اصیل و متعینی از متن قرآن باور دارد لکن دریافت‌ها و فهم‌های مختلف از قرآن را به رسمیت می‌شناسد و به نسبی بودن فهم از متن قائل است.

۲-۳- سید محمود طالقانی

سید محمود طالقانی نویسنده کتاب تفسیری پرتوی از قرآن، در مقدمه کتاب خود قرآن را کتابی وحیانی و منزل از عالم اعلا می‌داند که باهدف هدایت مردم نازل شده چنان‌که عرب بیابان‌گرد عصر نزول با تأثیر از قرآن موفق شد؛ شرک و جهل و فقر و خودکامگی را از بین ببرد و به یکتاپرستی، دانشوری، آزادی و رفاه و عدالت دست پیدا کند. (طالقانی، ۱۳۶۲: ج ۱، ص ۱-۴) طالقانی نیز مانند طباطبایی، انواع تفاسیر فلسفی و عرفانی و کلامی و حدیثی که برای اثبات نظر خود به قرآن تمسک جسته‌اند را نقد می‌کند و آن‌گونه تفاسیر را تفسیر به رأی می‌داند و می‌گوید: مباحث مربوط به قرائت و ادبیات و مطالب کلامی و فلسفی، اذهان مسلمانان را از هدایت گسترده قرآن دور می‌سازد و همچون فانوس کم

نوری است که مانع تابش مستقیم آیات قرآن بر نفوس است (همان، ص ۱۱). این عبارات نشان می‌دهد؛ طالقانی به گونه‌ای فهم اصیل از قرآن باور دارد که با انواع تفاسیر عرفانی و کلامی و ادبی و فلسفی متفاوت است. از نگاه طالقانی این دریافت و فهم اصیل، با تدبر و تأمل محض در قرآن پدید می‌آید و تالی تلو نفوس مهذب و ذهن بسیط و دور از انواع دانش‌های ادبی و کلامی و نظیر آن فهمی است که برای عرب جاهلی حاصل شد و به هدایت ایشان انجامید (همان، ص ۱۲-۱۳). طالقانی دستیابی به چنین فهم اصیلی را موقوف به کسب تقوا یعنی برطرف کردن حجاب‌های نفسانی و دانشی و تسلط به بلاغت و ادبیات عرب و تاریخ و رموز تأویل و تفسیر دانسته و به تلاش برای عدم دخالت دانش‌های فردی در تفسیر تأکید کرده است. (همان، ۱۶-۱۸). عبارات دیگری از مقدمه پرتوی از قرآن، نشان می‌دهد که طالقانی به تأثیر شرایط محیط و پیش دانسته‌های فرد در فهم و درک آیات اذعان دارد؛ چنان که می‌گوید: «به مقیاس توسعه سرزمین‌های اسلامی و تغییر معیشت مسلمانان و رواج علوم جدلی و پیدایش تخصص‌های مختلف... هر دسته‌ای به ذوق و سلیقه خود به قرآن نظر دوختند و هر یک در حد معلومات و فن خود قرآن را تفسیر کردند.» (همان، ۱۲). طالقانی، ذیل تفسیر آیات مربوط به محکم و متشابه نیز به فهم و دریافت‌های متفاوت از قرآن تأکید کرده و می‌گوید: آن کتاب محکم و حکیم و ام‌الکتاب و محفوظ و مکنون، در مراتب نازل شده و تنزل یافته در ظروف اندیشه‌های گوناگون و زمان‌ها و مکان‌ها و شرایط و استعدادها، به صورت کلمات و آیات متفرق و تشبیهات و متشابهات و امثال و تمثیل‌ها و تفصیل‌ها تبیین گردیده و قرائت شده است (همان، ج ۵، ص ۱۹).

طالقانی، از سوی دیگر به نسبی بودن و غیرقطعی بودن همه‌فهم‌ها از قرآن قائل است و حتی فهم خود را نیز قطعی و نهایی نمی‌داند. چنان که می‌گوید: آنچه در کتاب پیرامون آیات قرآن نگارش یافته، عنوان تفسیر (پرده‌برداری) ندارد و مقصود نهایی قرآن نیست، از این رو بدان نام «پرتوی از قرآن» را گذاشته زیرا آنچه به عنوان «تفسیر قرآن» نوشته شده یا می‌شود محدود به فکر و معلومات مفسران است و چون قرآن برای هدایت مردم همه

زمان‌هاست، پس اعماق حقایق آن در ظرف ذهن مردم یک زمان دریافت نمی‌شود که اگر چنین باشد تمام می‌شود و بهره‌ای برای آیندگان نمی‌ماند. این پیشرفت زمان و علم است که می‌تواند اندک‌اندک از روی بواطن و اسرار قرآن پرده بردارد. (همان، ۲۰) می‌توان به این نتیجه رسید که از نگاه طالقانی، هیچ‌یک از تفسیرهای گذشته و آینده، عمق حقایق و مقصود نهایی قرآن را تبیین نکرده‌اند و دستیابی به معنای اصیل متن و بازیابی آن امری سهل‌الوصول نیست. در واقع طالقانی معتقد است؛ به دلیل ویژگی زمانشمولی و ابدی بودن پیام قرآن، مردم هر زمان صرفاً برای دریافت بخشی از حقایق نهفته در قرآن توفیق پیدا می‌کنند و دریافت و فهم نهایی متن موقوف به پیشرفت نهایی علم است که آن نیز امری بی‌پایان و بی‌نهایت است.

۳-۳- سید محمدحسین فضل‌الله

سید محمدحسین فضل‌الله مؤلف تفسیر *من وحی القرآن*، در مقدمه تفسیر خود بحث فهم قرآن و کیفیت و چگونگی آن را با چند پرسش آغاز می‌کند. در واقع فضل‌الله، فهم قرآن به مثابه مبنای همه امور اعتقادی و فقهی و حقوقی و اجتماعی در اسلام را مسئله‌ای مهم در اندیشه اسلامی می‌داند. فضل‌الله از سوی دیگر ایده اختصاصی بودن فهم و دریافت مطالب قرآن و رمزنگاری مفاد قرآن را به چالش می‌کشد. فضل‌الله دیدگاه‌های مختلف درباره تفسیر و فهم قرآن را طبقه‌بندی کرده و می‌گوید؛ برخی ظاهر قرآن را حجت نمی‌دانند و به رازواره بودن قرآن قائل‌اند و بازگشایی این رمز و راز را نیز محدود به اهل بیت می‌دانند. برخی نیز به تعدد معانی واژه‌ها قائل‌اند و گروهی نیز به کار بست روایات برای درک قرآن اعتقاد دارند (فضل‌الله، ۱۴۱۹ ق: ج ۱، ص ۶). از منظر فضل‌الله همه این دیدگاه‌ها قابل نقد است. فضل‌الله به عربی بودن زبان قرآن تأکید می‌کند و فهم قرآن را مبتنی بر اسلوب‌های بیانی و قواعدی که در زبان عربی جاری هستند می‌داند. بیش از آن به فهم عرفی که در هر زبانی وجود دارد و بعد تاریخی زبان اشاره می‌کند و بر روی هم ظاهر قرآن را حجت می‌داند. در واقع فضل‌الله، هرگونه رمزنگاری و پیچیده دانستن معانی واژه‌های قرآن را بر اساس آیات *لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبِينَاتٍ (النور: ۴۶)* و *كَذَلِكَ نُنْزِلُ الْآيَاتِ*

وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ (انعام: ۵۵) و با این استدلال که آیات قرآن کاملاً آشکار و ظاهر است و از آغاز مایه هدایت و حرکت مسلمانان بوده؛ انکار می‌نماید. (همان، ص ۷). از نگاه فضل‌الله، متشابهات در قرآن به معنای رمزی بودن نیست بلکه باین معناست که مدلول هر سخن احتمالاً بیش از یک وجه است و یا ممکن است دریافت‌های مختلفی از آیه اراده شود. فضل‌الله می‌گوید «إِنَّ اللَّهَ لَا يَخَاطَبُ عِبَادَهُ بِمَا لَا يَفْهَمُونَ» خداوند بندگانش را بدانچه نمی‌فهمند و یا نمی‌توانند بفهمند خطاب قرار نمی‌دهد و آیات قرآن حاوی پیچیدگی لفظی یا معنایی و یا رمزی نیست. فضل‌الله، ایده وجود لایه‌های معنایی مختلف برای قرآن و نیز کاربرد یک واژه در معانی متعدد را در کنار هم مورد مطالعه قرار می‌دهد. در واقع این که برخی مطالب قرآن برای عوام است و برخی برای خواص و مطالب سری و رازگونه‌ای وجود دارد که فقط افراد خاصی متوجه می‌شوند؛ از نظر فضل‌الله توجیهی ندارد. فضل‌الله معتقد است؛ قرآن برای جمیع مردم نازل شده و برای همه سخن می‌گوید. عبارات لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ و يَتَفَكَّرُونَ و يعقلون؛ مخصوص به گروه خاصی نیست. خداوند برای مردم آرمان و ایده‌ای را در قرآن ترسیم کرده که علیرغم تفاوت سطح فکری و فرهنگی در آن مسیر بیندیشند و عمل کنند. از سوی دیگر فضل‌الله می‌گوید؛ اراده معانی متعدد و متکثر در کاربرد یک واژه، به لحاظ ادبی و اسلوب تفاهم امر معقولی نیست و اراده معانی متفاوت از یک واژه نیاز به قرینه دارد. باطن قرآن همان مفهوم کلی است که مصادیق و افراد زیادی را در بر می‌گیرد و ظاهر قرآن، معنای جزئی است که مصادیق زمان نزول آیه را در بر می‌گیرد. محمد حسین فضل‌الله بر روی هم معتقد است قواعد و اسلوب زبان و ادبیات عربی بر قرآن حاکم است و معانی و مفاهیم با توجه بدان قواعد دریافت می‌گردد. (همان، ۸-۱۵)

مطالعه دیدگاه‌های فضل‌الله این ایده به ذهن خطور می‌کند که وی در خصوص فهم و دریافت معانی قرآن، دیدگاهی مشابه ساختارگرایان دارد و معتقد است واژه‌ها در قالب ساخت‌های ادبی معنا می‌دهند. فضل‌الله در جاهای دیگری نیز به اهمیت پابندی به قواعد زبان و ساختارهای زبانی پای فشرده است. (فضل‌الله، ۱۳۸۴، ۱۲۸-۱۳۰) باین حال فضل‌الله

نظریه دیگری را در خصوص فهم و دریافت معانی مطرح می‌کند و آن استیحاء و یا الهام‌گیری از معناست. فضل‌الله معتقد است که آیات قرآن که به زبان عربی نازل شده‌اند؛ بر طبق قواعد و اسلوب آن زبان معانی خاصی دارند لکن ما می‌توانیم از آن معانی، الهام‌بگیریم و معانی و مطالب عصر نزول را به جوامع امروزی خودمان انتقال بدهیم (همان، ۱۶؛ ج ۵، ص ۲۲۱-۲۲۵).

فضل‌الله، آیات ۸ و ۹ سوره انسان را مثال می‌زند که درباره اخلاص و ایشار علیّ و فاطمه علیهما السّلام، نازل شده ولی در آن شرایط تاریخی متوقف نشده بلکه به همه نمونه‌های زنده دیگری که در طول تاریخ، نماد استقامت و فداکاری بودند قابل تطبیق است. (فضل‌الله، ج ۱، ص ۱۷) فضل‌الله در مقدمه تفسیر خود خاطر نشان کرده که فهم و تفسیر قرآن، تابع و موافق شرایط و فرهنگ مفسّر است و خود وی تلاش کرده با قرآن زندگی کند و در تنگنای نظری و عملی، مسائل اجتماعی و عصری خود را از قرآن برداشت نماید تا مثل مسلمانان صدر اسلام به هدایت و رستگاری برسد (همان، ۱۹).

درواقع فضل‌الله اگرچه به ضرورت پابندی به قواعد زبان عربی در تفسیر معتقد است، تفسیرها و برداشت‌های متفاوت از آیات را موجه می‌داند. در خصوص، معنای متعین از آیات و امکان دستیابی به معنای اصیل، هیچ اشاره‌ای در نظرات فضل‌الله یافت نشد ولی مشخص است که مانند بسیاری از مفسران، دیدگاه‌های تفسیری خود را معنای متعین و قطعی از آیات الهی نمی‌داند. با این تفصیل می‌توان باین نتیجه رسید که فضل‌الله به تأثیر شرایط وجودی مفسر در فهم از متن باور دارد. از سوی دیگر نسبی بودن فهم مفسران به واسطه اختلاف‌های تاریخی و فرهنگی را تأیید می‌کند و تفاسیر مختلف را معتبر می‌داند.

۳-۴- عبدالله جوادی آملی

عبدالله جوادی آملی مؤلف تفسیر تسنیم در مقدمه کتاب، در چند فصل مستوفی درباره چگونگی فهم و تفسیر آیات الهی بحث کرده است. جوادی آملی، تفسیر را به معنای روشن کردن و پرده‌برداری از چهره کلمه یا کلامی می‌داند که در اسلوب‌های متعارف مفاهیم بیان شده و معنای آن آشکار نباشد. در یک تعریف دقیق‌تر؛ تحلیل مبادی تصویری و

تصدیقی کلام و رسیدن به مقصود متکلم و مدلول بسیط و مرکب لفظ، همان تفسیر است که اختصاصی به متون دینی مانند قرآن کریم ندارد. (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ج ۱، ص ۵۳)

جوادی آملی بصیر و بینا بودن مفسر را یکی از شروط فهم و تفسیر قرآن می‌داند و می‌گوید: مفسر باید لیاقت فهم معارف وزین قرآن را داشته باشد زیرا اگرچه قرآن نورا است (نساء: ۱۷۴، تغابن: ۸، اعراف: ۱۵۷) لکن نوری ثقیل و وزین (سوره مزمل، آیه ۵) که برای دیدن آن باید بصیر حدید و بینشی عمیق داشت. جوادی آملی بر آن است که انسان اندیشمند بر اثر عنایت خداوند و حفاظت الهی از وساوس شیطانی، قادر به دریافت معارف صحیح قرآنی هست که همانا عطیه‌ای الهی و حجت خداوندی است. (همان، ۲۰۶-۲۰۷)

جوادی آملی در جای دیگری به عدم امکان دریافت و تفسیر اصیل و کاملی از قرآن برای بشر اشاره کرده و می‌گوید: قرآن طلبکاری است که هرگز وام او پرداخت نمی‌شود و غریبی است که هیچ‌گاه حق او ادا نخواهد شد. از نگاه جوادی آملی برای بهره‌وری بیشتر از معارف قرآن کریم، مراجعه به اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم‌السلام) ضرورت دارد. جوادی آملی از همین رو ترجیح می‌دهد در تعریف مفهوم تفسیر قرآن، قید «به‌قدر طاقت بشری» گنجانده شود (همان، ج ۱، ص ۵۳-۵۴، ۱۷۶). با جمع‌بندی این دو دیدگاه ظاهراً مخالف، می‌توان باین نتیجه رسید که جوادی آملی، تفسیر و دریافت اهل بیت علیهم‌السلام به‌مثابه انسان‌های کامل و مورد عنایت الهی و مصون از وساوس شیطانی را فهم اصیل و کامل از قرآن می‌داند. جوادی آملی با تأکید بر ضرورت تفسیر قرآن به دلیل مطالب و معارف عمیق آن، تفسیرهای روایی و کلامی و فلسفی را مورد نقد قرار می‌دهد. جوادی آملی در قالب عباراتی تا حدودی مبهم، ضرورت تفسیر کردن قرآن را بیان می‌کند. در واقع برخلاف بسیاری از مفسران که معتقدند همگان می‌توانند در آیات الهی تدبر کنند و از معارف آن بهره‌مند شوند؛ مطالب و مفاد قرآن را بسیار عمیق‌تر و پیچیده‌تر از فهم عوام می‌داند. از همین رو تفسیر قرآن از سوی خردمندان و در رأس آن‌ها، اهل بیت (ع) را ضروری می‌داند. جوادی آملی، برهان‌های عقلی و علمی را در شمار منابع تفسیر می‌داند ولی مفسر را برای استفاده صرف از عقل و علم مجاز نمی‌داند و معتقد است نباید از منابع

نقلی اعم از قرآن و روایت غفلت کرد. جوادی آملی، همین جا اعلام می‌کند هیچ مفسری نباید تصور کند به عمق پیام قرآن دست یافته و به تفسیر اصیلی از قرآن رسیده است. (همان، ۱۷۸)

جوادی آملی در بحث تفسیر، اصطلاحی را مطرح می‌کند که پیش از وی در آثار تفسیری دیگران مشاهده نکردم و آن «اراده جدی متکلم» است. در واقع اراده استعمالی و جدی، اصطلاحاتی در دانش اصول فقه است و در بین فقیهان کاربرد دارد. جوادی آملی که در صدد تبیین مقصود متکلم و مدلول کلام وی در تفسیر آیات است؛ از این اصطلاح اصول فقهی استفاده کرده است. در دانش اصول، اراده متکلم به استعمالی و جدی تقسیم شده است. اراده جدی، مقابل اراده استعمالی است و همانا اراده متکلم به بیان هدف اصلی و مراد جدی کلام خود به مخاطب است که امکان دارد همان مدلول استعمالی کلام و یا غیر آن باشد. در مواردی که متکلم، تفهیم معنای موضوع له یا مستعمل فیه لفظ را اراده کرده و به عبارتی الفاظی را به قصد بیان معنای موضوع له آن‌ها بکار ببرد؛ بدان اراده استعمالی گفته می‌شود که مقصود متکلم به مجرد شنیدن لفظ در ذهن مخاطب عالم به وضع نقش می‌بندد. به مثل وقتی متکلم می‌گوید: «اکرم کل عالم»، معنای وجوب اکرام همه علما، اراده استعمالی متکلم است و در ذهن مخاطب نقش می‌بندد. حال اگر متکلم قید دیگری در سخنانش نیاورد، مخاطب پی می‌برد که اراده جدی متکلم نیز به همین معنا تعلق گرفته است، زیرا اصل عقلایی بر تطابق اراده جدی و اراده استعمالی دلالت می‌کند؛ اما اگر متکلم، کلام دیگری آورد و گفت: «لا تکرّم زیدا العالم»، مخاطب پی می‌برد که هر چند مراد استعمالی متکلم بر اکرام همه علما دلالت دارد اما از اول مراد جدی او این نبوده و اکرام زید را به طور جدی نمی‌خواسته است و این مطلب از جمله بعدی او به دست می‌آید. (نائینی، محمدحسین، اجود التقریرات، ج ۱، ص ۴۴۷) جوادی آملی معتقد است؛ حتی اگر مفسّر با دلایل عقلی و تجربی و نقلی صحیح و تامّ به دریافت و فهمی از آیات برسد، نباید آن فهم و معنا را اراده جدی متکلم بدانند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۸۱-۱۸۳). در واقع دریافت اراده جدی متکلم که در اینجا همانا خداوند متعال است نیاز به شواهد بسیاری

دارد که قطعیت و حتمیت در آن باره بسیار دشوار است. جوادی آملی در جایی می‌گوید: هیچ انسان خالی‌الذهن از اصول موضوعه و پیش فرضی توان ادراک طبیعت یا شریعت را ندارد (همان، ۱۹۲). باین همه دخالت پیش فرض‌ها در فهم و تفسیر را مصداق تفسیر به رأی می‌داند و معتقد است که مفسر باید دامن خود را از هرگونه پیش فرض و پیش فهم و علایق و انتظارات خالی کند تا دچار گمراهی نگردد (همان، ص ۲۲۴).

جوادی آملی، اساساً تأثیر پیش فرض‌های قبلی انسان در پیدایی و بنیاد دانش و معارف جدید را نفی می‌کند و به مواردی در تاریخ علم اشاره می‌کند که نظریه‌های جدید، پیش فرض‌های قبلی را کاملاً نابود کرده است (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ص ۲۸۰).

مطالعه دیدگاه‌های تفسیری جوادی آملی نشان می‌دهد وی قطعاً برای قصد و مراد مؤلف در تعیین معنا جایگاه ویژه‌ای قائل است. در واقع چنان که آمد؛ جوادی آملی تفسیر را به معنای تبیین مقصود و مراد خداوند تعریف می‌کند. از سوی دیگر بحث اراده جدی مؤلف را مطرح کرده و معتقد است هیچ مفسری حق ندارد با قطعیت اعلام نماید که به مراد جدی متکلم دست یافته والا مرتکب تفسیر به رأی شده است. به نظر می‌رسد جوادی آملی، بازیابی و دستیابی به معنای اصیل متن را ممکن می‌داند و تفاسیر اهل بیت علیهم السلام از قرآن را اصیل می‌داند. باین همه جوادی آملی مثل بسیاری از مفسران به نسبی بودن فهم مفسر اعتقاد دارد و بر آن است که فهم مطلق از قرآن در قدرت و طاقت بشر خاکی نیست. جوادی آملی همچنین به تأثیر شرایط مفسر در فهم از متن اذعان دارد ولی همگان را بشدت از آن بر حذر می‌دارد و فهم مفسران غیر از اهل بیت علیهم السلام از متن را غیر اصیل و غیر مصاب و منجر به گمراهی می‌داند.

نتیجه‌گیری

چگونگی تفسیر و فهم قرآن کریم به معنای پرده‌برداری و آشکار نمودن مراد خدای تعالی از آیات الهی همواره دغدغه دانشمندان مسلمان بوده اگرچه نظریات تفسیری خود را منتقح و مفصل تبیین نکرده‌اند. این در حالی است که در دانش هرمنوتیک یا همان دانش تفسیر، نظریه‌های تفسیری مختلفی در سده‌های اخیر طرح شده است. مطالعه نظریه‌های:

هرمنوتیک کلاسیک، هرمنوتیک فلسفی، نظریه تفسیری ساختارگرایان و ساختارشکنان، نشان می‌دهد؛ توجه به جایگاه و قصد مؤلف در تعین معنا، تأثیر شرایط وجودی مفسر در فهم از متن، امکان بازیابی و دستیابی به معنای اصیل متن و اعتقاد به نسبی یا اصیل بودن فهم مفسران از متن در شمار مؤلفه‌هایی است که نظریه‌های تفسیری را از یکدیگر متمایز می‌سازد.

نظریه‌های هرمنوتیکی نوین اگرچه به لحاظ برخی ویژگی‌ها از دیدگاه‌های مفسران قرآن کریم فاصله زیادی دارد ولی یک مطالعه تفصیلی نشان می‌دهد برخی نقاط اشتراک نیز بین آن‌ها وجود دارد.

اعتبار و اهمیت قصد و مراد مؤلف در تعین معنا، امری است که تقریباً همه مفسران قرآن کریم به‌ویژه طباطبایی، طالقانی، فضل‌الله و جوادی آملی بدان قائل هستند. این ویژگی یعنی اعتبار مقصود مؤلف در تعیین معنا فقط در نظریه هرمنوتیک کلاسیک و امثال شلایر ماخر و دیلتای مورد قبول واقع شده است. در واقع هرمنوتیسین‌های فلسفی، ساختارگرایان و ساختارشکنان، معنای متن را به‌هیچ‌روی معطوف به مراد و مقصود مؤلف نمی‌دانند و برعکس به دریافت و فهم خواننده اهمیت می‌دهند.

تأثیر شرایط وجودی مفسر در فهم و تفسیر متن از سوی همه نظریه‌های تفسیری اعم از هرمنوتیسین‌های کلاسیک و مدرن و نیز ساختارگرایان و ساختارشکنان به رسمیت شناخته شده است. به‌ویژه هرمنوتیسین‌های فلسفی امثال هایدگر و گادامر، فهم و دریافت را جزئی از هستی فرد می‌دانند به تعبیر دیگر فهم را از پیش فرض‌های ذهنی و شرایط تاریخی و وجودی شخص قابل انفکاک نمی‌دانند. طالقانی و طباطبایی به تأثیر شرایط و پیش فرض‌های مفسر در فهم و تفسیر اذعان دارند الا این که معتقدند مفسر باید تلاش کند که این پیش فرض‌ها در فهم وی تأثیر نداشته باشد. جوادی آملی در این باره رویکرد سختگیرانه تری دارد و معتقد است دخالت پیش فرض‌ها در تفسیر منجر به تفسیر به رأی خواهد شد. فضل‌الله اما به تأثیر شرایط مفسر در تفسیر اعتقاد دارد و همه گونه تفسیر و الهام‌های مختلف از آیات را معتبر و اصیل می‌داند.

امکان بازیابی و دستیابی به معنای اصیل متن، در نظریه هرمنوتیک فلسفی (هایدگر و گادامرو دیگران) و ساختارگرایان و ساختارشکنان و وجود ندارد ولی هرمنوتیک کلاسیک (شلایر ماخر و دیلتای) به بازیابی و بازسازی معنای اصیل متن اعتقاد دارد. جوادی آملی، دستیابی به معنای اصیل متن را قطعاً ممکن می‌داند و تفسیر اهل بیت علیهم السلام از قرآن از نظر وی حقیقی و اصیل است. طالقانی، به امکان دستیابی به معنای اصیلی از متن با لحاظ شرایط خاصی قائل است ولی حتی تفسیر خودش را نیز اصیل و معتبر نمی‌داند. چنان‌که صرفاً آن را پرتوی از قرآن نامیده است. طباطبایی نیز شرایط مختلفی برای تفسیر مطرح کرده ولی هیچ‌گونه تضمین و قطعیتی برای بازیابی معنای اصیل متن ارائه نداده و هیچ‌یک از تفسیرهای خود را با قطعیت مساوق مراد و مقصود خداوند اعلام نکرده است. فضل‌الله، تفسیر خود را من وحی القرآن و به تعبیری الهامی از قرآن و نه معنای اصیل متن، می‌داند. حتی جوادی آملی نیز که به امکان دستیابی به معنای اصیل اعتقاد دارد، دریافت مراد و مقصود خداوند را در طاقت و قدرت بشر نمی‌داند. می‌توان به این نتیجه رسید که مفسران مسلمان به نسبی بودن فهم از متن قائل هستند. چنان‌که تفسیر خود را معنای اصیل و حقیقی قرآن نمی‌دانند و غالباً در انتهای تفسیر خود عبارت و الله اعلم را آورده‌اند. با این تفصیل می‌توان باین نتیجه رسید که تقابل گسترده‌ای بین دیدگاه مفسران مسلمان با نظریه‌های نوین تفسیری وجود ندارد. وجه تمایز این دو در بحث مؤلف محوری و اهمیت مقصود مؤلف در معنای متن است. وجوه اشتراک مفسران مسلمان با نظریه‌های نوین تفسیری در اعتقاد به تأثیر شرایط مفسر در فهم و نیز اعتقاد به نسبی بودن فهم و دریافت از آیات است. همچنین باید گفت؛ مفسران مسلمان اگر چه دستیابی به معنای اصیل متن را ممکن دانسته‌اند ولی عملاً هیچ‌گاه، هیچ تفسیری را به مثابه مراد قطعی خداوند اعلام نکرده‌اند.

جدول ۱. ذیل وجوه تمایز و اشتراک را نمایش می‌دهد:

شخص‌های مطالعه نظریه‌های تفسیری	اهمیت مقصود و مراد مؤلف در تعیین معنا	تأثیر شرایط وجودی مفسر در تفسیر	نسبی بودن فهم و دریافت متن	امکان بازیابی معنای اصیل متن
هرمنوتیک فلسفی	اعتقاد ندارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد ندارد
ساختار گرایان	اعتقاد ندارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد ندارد
ساختار شکنان	اعتقاد ندارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد ندارد
هرمنوتیک کلاسیک	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد
سید محمود طالقانی	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	-----
علامه طباطبایی	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	-----
عبدالله جوادی آملی	اعتقاد دارد	اعتقاد ندارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد
علامه فضل الله	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	اعتقاد دارد	-----

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID
Forough Parsa

<http://orcid.org/0000-0001-7239-6241>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۰)، ساختار و تأویل متن، تهران، نشر مرکز.
- احمدی، بابک، مهران مهاجر، محمد نبوی (۱۳۷۹)، هرمنوتیک مدرن، گزیده جستارها، تهران، نشر مرکز.
- امین الخولی (۱۹۸۲ م)، التفسیر نشأته، تدرجه، تطوره ۱۹۸۲ م، بیروت دارالکتاب لبنانی.
- پالمر، ریچارد (۱۳۷۷)، علم هرمنوتیک، ترجمه محمد سعید حنایی کاشانی، تهران، انتشارات هرمس.
- پیراوی ونک، مرضیه و اعظم حکیم (۱۳۹۲)، «مؤلف به مثابه مهمان متن و نه روح متن»، نشریه پژوهش‌های فلسفی، شماره ۱۳، صص ۱-۱۳.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، تسنیم تفسیر قرآن کریم، قم، مرکز نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶)، شریعت در آینه معرفت، ویراستار و تهیه کننده فهرست: حجه الاسلام حمید پارسانیا، قم، مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- حسنی، سید حمیدرضا (۱۳۹۳) عوامل فهم متن در دانش هرمنوتیک و علم اصول استنباط، تهران، انتشارات هرمس.
- خمینی، روح الله (۱۳۸۸)، تفسیر سوره حمد، ص ۹۳، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- الذهبی، محمد حسین (۱۹۶۲ م)، اتجاهات المنحرفه فی التفسیر، دارالاعتصام.
- رشید رضا، محمد (۱۴۱۴ ق)، تفسیر القرآن الحکیم الشهیر بتفسیر المنار، بیروت، دارالمعرفه.
- ریکور، پل، زندگی در دنیای متن، ترجمه بابک احمدی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۸۴.
- شلتوت، شیخ محمود (۱۹۷۳)، التفسیر القرآن الکریم، بیروت، دارالشروق.
- طالقانی، محمود (۱۳۶۲)، پرتوی از قرآن، ۶ جلد، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، ۲۰ جلد، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- العقاد، عباس محمود (۱۹۶۶ م)، الفلسفه القرانیه، مصر، دارالهمال.
- علوی مقدم، مهیار (۱۳۹۷) مطالعات ادبی هرمنوتیک متن شناختی، تهران، انتشارات سخن.
- دو سوسور، فردیناند (۱۳۷۸) دوره زبان شناسی عمومی، ترجمه کورش صفوی، تهران، انتشارات هرمس.

فضل الله، محمد حسین (۱۴۱۹ ق)، من وحی القرآن، ۲۵ جلد، بیروت، دار الملائک.
فضل الله، محمد حسین (۱۳۸۴)، «ثابت و متغیر در فهم قرآن»، پژوهش‌های قرآنی، شماره پیاپی
۴۴، صص ۱۱۸-۱۴۱.

قطب، سید، ۱۴۲۵ ق، فی ظلال القرآن، ۶ جلد، چاپ سی و پنجم، بیروت: دار الشروق.
گروندن، ژان (۱۳۹۱)، درآمدی به علم هرمنوتیک فلسفی، ترجمه محمد سعید حنایی کاشانی،
تهران، انتشارات مینوی خرد.

مسعودی، جهانگیر (۱۳۸۶)، هرمنوتیک و نواندیشان دینی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
نائینی، محمدحسین و ابوالقاسم خویی (۱۳۷۷)، اجودالتقریرات، بی جا، انتشارات صاحب الامر.
نصری، عبدالله (۱۳۹۰)، راز متن هرمنوتیک، قرائت پذیری متن و منطق فهم متن، تهران، سروش.
نیچه فردریش و دیگران (۱۳۷۹)، هرمنوتیک مدرن گزینه جستارها، ترجمه بابک احمدی، مهران
مهاجر، محمدنبوی، تهران، نشر مرکز.

واعظی، احمد (۱۳۹۳)، درآمدی بر هرمنوتیک، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
واعظی، احمد (۱۳۹۲)، نظریه تفسیر متن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

References

- Ahmadi, Babak (2001). *Text Structure and Interpretation*, Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Ahmadi, Babak; Mahran Mahajer; Mohammad Nabavi (2000). *Modern Hermeneutics: Selected Essays*, Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Amin al-Khooli (1982). *The Origins, Development, and Evolution of Interpretation*, Beirut: Dar al-Kutub Lebanese. [In Arabic]
- Al-Dhahabi, Mohammad Hussein. (1962), *Deviant Trends in Interpretation*, Dar Al-Itisam. [In Persian]
- Alavi Moghadam, Mahyar (2018), *Literary Studies on Text Hermeneutics*, Tehran, Sokhan Publications. [In Persian]
- Abbas Mahmoud Al-Aqqad (1966), *The Quranic Philosophy*, Egypt, Dar Al-Hilal. [In Arabic]
- Ferdinand de Saussure (1999), *Course in General Linguistics*, translated by Kourosh Safavi, Tehran, Hermes Publications. [In Persian]
- Fadhlallah, Muhammad Hussein (2005), *Constant and Variable in Understanding the Quran*, Quranic Studies, Issue 44, pp. 118-141. [In Persian]
- Fadhlallah, Muhammad Hussein (1998), *From the Inspiration of the Quran*,

- 25 volumes, Beirut, Dar Al-Malak. [In Arabic]
- Grondin, Jean (2012), *Introduction to Philosophical Hermeneutics*, translated by Mohammad Saeed Hanaei Kashani, Tehran, Minouye Kherad Publications. [In Persian]
- Hasani, Seyyed Hamid Reza (2014). *Factors of Text Understanding in Hermeneutics and Principles of Inference*, Tehran: Hermes Publications. [In Persian]
- Javadi Amoli, Abdullah (2007). *Shari'at in the Mirror of Knowledge*, compiled and prepared by Hujjat al-Islam Hamid Parsania, Qom: Cultural Rajaa Publications. [In Persian]
- Javadi Amoli, Abdullah (2009). *Tasnim: Interpretation of the Holy Quran*, Qom: Isra Publication Center. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (2009), *Interpretation of Surah Al-Hamd*, p. 93, Tehran, Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Masoudi, Jahangir (2007), *Hermeneutics and Religious Modernists*, Qom, Institute of Islamic Culture and Thought. [In Persian]
- Nasri, Abdollah (2011), *The Secret of Text Hermeneutics*, Text Readability and Logic of Understanding the Text, Tehran, Soroush. [In Persian]
- Na'ini, Mohammad Hossein and Abu al-Qasim Khoei (1998), *Ajwad Al-Taqirrat*, No Place, Sahib Al-Amr Publications. [In Persian]
- Nietzsche, Friedrich, and others (2000), *Modern Hermeneutics: Selected Essays*, translated by Babak Ahmadi, Mehran Mohajer, Mohammad Nabavi, Tehran, Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Palmer, Richard (1998). *Hermeneutics: Science of Interpretation*, translated by Mohammad Saeed Hanaei Kashani, Tehran: Hermes Publications. [In Persian]
- Piravi Vanak, Marzieh; Azam Hakim (2013). The Author as Guest of the Text and Not Its Spirit, *Philosophical Researches Journal*, No. 13, pp. 1-13. [In Persian]
- Qutb, Sayyid (2004), *In the Shade of the Quran*, 6 volumes, 35th edition, Beirut: Dar Al-Shorouq. [In Arabic]
- Ricoeur, Paul (2005), *Living in the World of Text*, translated by Babak Ahmadi, Tehran, Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Rashid Reza, Muhammad (1993), *Interpretation of the Wise Quran known as Tafsir Al-Manar*, Beirut, Dar Al-Ma'rifa. [In Arabic]
- Shaltut, Sheikh Mahmoud. (1973), *Interpretation of the Noble Quran*, Beirut, Dar Al-Shorouq. [In Arabic]
- Taleghani, Mahmoud (1983), *A Ray from the Quran*, 6 volumes, Tehran, Shareholding Company of Publishing. [In Persian]
- Tabatabai, Mohammad Hossein (1995), *Translation of Tafsir Al-Mizan*, 20 volumes, Qom, Society of Seminary Teachers of Qom, Islamic

Publications Office. [In Persian]

Va'ez, Ahmad (2013), *Theory of Text Interpretation*, Qom, Research Institute of Seminary and University. [In Persian]

Va'ez, Ahmad (2014), *Introduction to Hermeneutics*, Tehran, Research Institute of Culture and Islamic Thought. [In Persian]

استناد به این مقاله: پارسا، فروغ. (۱۴۰۳). مقایسه وجوه تمایز و اشتراک نظریه‌های هرمنوتیکی نوین با دیدگاه

مهم‌ترین مفسران شیعی معاصر قرآن، دو فصلنامه علمی سراج مُنیر، ۱۵(۴۸)، ۱۰۳-۱۳۰. DOI:

10.22054/ajsm.2024.77799.2003

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.